

PKN ORLEN powinien zapłacić karę umowną, czy wywiązać się z niekorzystnej umowy – przy założeniu, że umowa ma charakter czynnej płatnej protekcji?

Opinia prawna

WALDEMAR GONTARSKI

opinię sporządzono na zlecenie
Biura Studiów i Ekspertyz Kancelarii Sejmu¹

I. Stan prawny

I.1.

Art. 353¹ k.c. wyznacza granice swobody umów. Tym przepisem swoboda zawierania umów – dotycząca treści lub celu umowy – jest ograniczona trzema czynnikami:

- ◆ „właściwościami (naturą) stosunku prawnego”
- ◆ „ustawą”
- ◆ „zasadami współzycia społecznego”.

Treść umowy to wynikające z niej uprawnienia i obowiązki stron, zaś celem – szeroko pojmowane korzyści, jakie strony mogą odnieść².

I.2.

Termin „właściwości (natura) stosunku prawnego”, będąc klauzulą generalną (odesłaniem do wartości pozaprawnych, w tym gospodarczych), jako granica swobody umów jest kryterium niepewnym. Jednak można wskazać egzemplifikacje oczywiste. W szczególności z ograniczenia tego, ustanowionego dopiero nowelą z Kodeksu cywilnego z 28 lipca 1990 r.³, wynika niedopuszczalność postanowień umowy pozwalających jednej ze stron dowolnie określać swoje obowiązki lub obowiązki drugiej strony, np. poprzez jednostronną zmianę treści re-

gulaminu tej strony lub innego aktu prawa wewnętrznego (zakładowego). Słowo „natura” oznacza *istotę czegoś, główne rysy charakterystyczne czegoś*⁴.

Jeśli istotą umowy gospodarczej (i szerzej: stosunku obligacyjnego) są – w przeciwieństwie do stosunku administracyjnego – wzajemne zobowiązania stron, to istota ta stanowi przeszkodę w uznaniu za dopuszczalną klauzulę umowną pozwalającą na jednostronną zmianę warunków umowy. Klauzula taka w oczywisty sposób deformowałaby konstytutywne cechy stosunku obligacyjnego, pojmowanego jako wzajemne zobowiązania, a nie zobowiązania jednostronne.

Z natury stosunku obligacyjnego, jako stosunku niejednostronnego, wynika też zakaz zapisania w umowie klauzuli zawierającej uzależnienie, którego rozmiarów nie można przewidzieć. Natura zobowiązania polega na tym, że strona wie, do jakiego świadczenia się zobowiązuje lub przynajmniej jest w stanie ocenić istniejące ryzyko. Bez tej wiedzy zobowiązanie byłoby sprzeczne zarówno z obiektywnie ujmowaną słusznością, jak i (ze względu na nieprzewidywalności) z wymogiem pewności prawa⁵.

Tak też zasadę słuszności – zakodowaną w klauzuli generalnej zasady współzycia społecznego z art. 353¹ k.c.

i art. 58 § 2 k.c. (zasady współzycia społecznego jako samoistna przesłanka nieważności bezwzględnej umowy zawarte są w art. 353¹ k.c. *in fine*) – interpretuje SN w uchwale z 26 marca 1992 r., III CZP 141/91 i w uchwale z 19 maja 1992 r., III CZP 50/92.

I.2.a)

Swoboda umów jest ograniczona również przez „ustawę” – kolejna, obok „właściwości (natury) stosunku prawnego” i „zasad współzycia społecznego” – samoistna przesłanka nieważności bezwzględnej umowy, bardziej pewna od pozostałych. Chodzi tutaj nie tylko o przepisy Kodeksu cywilnego o charakterze *iuris cogentis*, ale również o wszelkie inne regulacje ustawowe bezwzględnie obowiązujące, w tym o czyny zabronione przepisami Kodeksu karnego⁶.

Istotne jest jedynie, aby nakaz lub zakaz znajdował bezpośredni wyraz normatywny⁷ (w systemie prawa). *Ograniczenie swobody umów przez ustawę dotyczy z jednej strony zakazów zaopatrzonych w sankcję karną, obowiązujących w różnych sferach porządku prawnego w państwie, a z drugiej strony – przepisów obowiązujących bezwzględnie, określanych w prawie cywilnym jako przepisy iuris cogentis, często opatrzonych rygorem nieważności* – uchwała SN z 28 kwietnia 1995 r., III CZP 166/94. ►

► **I.2.b)**

Jak stanowi art. 230a § 1 k.k. (prze-
stępstwo czynnej płatnej protekcji) wpro-
wadzony ustawą z 13 czerwca 2003 r.⁸,
która weszła w życie 1 lipca 2003 r.: Kto
udziela albo obiecuje udzielić korzyści
majątkowej lub osobistej w zamian za po-
średnictwo w załatwieniu sprawy w in-
stytucji państwowej, samorządowej,
organizacji międzynarodowej albo krajo-
wej lub w zagranicznej jednostce organi-
zacyjnej dysponującej środkami publicz-
nymi, polegające na bezprawnym wy-
warceniu wpływu na decyzję, działanie lub
zaniechanie osoby pełniącej funkcję
publiczną, w związku z pełnieniem tej
funkcji.

W grę wchodzi zarówno instytucja kra-
jowa, jak i instytucja państwa obcego⁹.
*Prawnokarna Konwencja Rady Europy
o korupcji obliguje jej sygnatariuszy do
wprowadzenia penalizacji również czyn-
nej strony handlu wpływami (tj. płatnej
protekcji) – czytamy w uzasadnieniu pro-
jektu noweli antykorupcyjnej*¹⁰.

Artykuł 230a k.k. penalizuje opłacanie
osób mających lub jedynie pozorujących
wpływy w określonych instytucjach¹¹.
Jest to przestępstwo pospolite (podmio-
tem może być każdy) i bezskutkowe
(dokonanie przestępstwa następuje wraz
z udzieleniem korzyści bądź z ich obiet-
nicą). Na przykład *sprawca udzielił „po-
średnikowi” korzyści albo to obieca, licząc
na skłonienie przezeń decydenta do zaje-
cia stanowiska w sprawie nie w zwykłej
drodze urzędowej, lecz poza nią, z wyko-
rzystaniem łączącej ich więzi prywatnej
bądź stosunku zależności decydenta od
„pośrednika”*¹².

1.2.c)

W art. 296 k.k. (niegospodarność me-
nedżera polegająca na nadużyciu zaufa-
nia mocodawcy) czynność sprawczą wy-
rażono w formie alternatywy:

- ◆ nadużycie uprawnień (wykroczenie
poza zakres udzielonych upraw-
nień, jak również działania mie-
szające się formalnie w tych upraw-
nieniach, lecz sprzeczne z intere-
sem mocodawcy albo z obowią-
zkaniami „dobrego gospodarza”);
- ◆ niedopełnienie ciężącego na spraw-
cy obowiązku (zaniechanie podjęcia
działań wynikających bezpośrednio

z umocowania formalnego albo z za-
sady „dobrego gospodarza”)¹³.

Warunkiem koniecznym strony przed-
miotowej przestępstwa z art. 296 k.k. jest
też co najmniej znaczna szkoda majątko-
wa jako wynik (znamię skutku) realizacji
przez sprawcę wymienionych wcze-
niej alternatywnie wyrażonych znamion
czynnościowych. Przestępstwo niego-
spodarność menedżera z art. 296 k.k.
ma charakter materialny (prze-
stępstwo skutkowe), czyli warunkiem odpo-
wiedzialności jest faktyczne wyrządzenie
mocodawcy szkody majątkowej, nie sa-
mo narażenie na szkodę. Pod tym kątem
należy też dokonywać oceny ryzyka
podejmowanego przez menedżera, przy
uwzględnieniu znamienia szkody w sze-
rokim znaczeniu, tj. *damnum emergens*
i *lucrum cessans* – uchwała SN z 21
czerwca 1995 r., I KZP 22/95.

Między skutkiem w postaci wyrządze-
nia znacznej szkody majątkowej a zacho-
waniem się sprawcy, polegającym na
nadużyciu uprawnień lub niedopełnieniu
obowiązków, zachodzić musi szczególna
więź. *W przypadku, gdy sprawca zreali-
zował znamię czynności sprawczej przez
działanie, konieczne jest ustalenie związku
przyczynowego. W wypadku zaniecha-
nia – ustalenie, że na sprawcy ciążył obo-
wiązek określonego działania. Ponadto za-
równo w wypadku działania, jak i zaniech-
ania, konieczne jest ustalenie szczególne-
go powiązania normatywnego, przesądza-
jącego istnienie stosunku sprawstwa* – wy-
rok SN z 8 lutego 2000 r., V KKN 557/99.

1.3.

Przez klauzulę generalną „zasad
współżycia społecznego” rozumiemy
w miarę skonkretyzowane reguły zarów-
no o konotacji etycznej, jak i obyczaj-
owej. Według doktryny „obyczaj” to *wszel-
kie normy postępowania ludzi inne niż
moralne i prawne*¹⁴.

W przypadku zasad współżycia spo-
łecznego z art. 353¹ k.c. w pierwszej
kolejności należy brać pod uwagę zasady
słuszności kontraktowej, które mają
przeciwdziałać narzucaniu nieuczciwych
warunków umowy¹⁵. W tym przepisie
*pojęcie trzeciego ograniczenia odwołujące-
go się do zasad współżycia społecznego
wskazuje na potrzebę oceny danego sto-
sunku prawnego z punktu widzenia zasad*

*dobrej wiary w znaczeniu obiektywnym
lub zasad słuszności* – uchwała SN z 28
kwietnia 1995 r., III CZP 166/94. *Ocenie
z punktu widzenia art. 58 § 2 k.c. podle-
ga każda czynność prawna zgodna z obo-
wiązującymi przepisami. Zatem sam fakt,
że strona pozwana nie naruszyła przepi-
sów prawa nie wystarcza dla oceny waż-
ności wypowiedzenia umowy, konieczne
jest ustalenie, czy zgodne z prawem wy-
powiedzenie jest również zgodne z zasadami
współżycia społecznego. Zasady współżycia
społecznego to odrębne od norm prawnych
reguły postępowania wiążące się ściśle
z normami moralnymi oraz normami
obyczajowymi. Należą niewątpliwie do
nich również dobre obyczaje obowiązujące
w obrocie prawnym* – wyrok SA w Łodzi
z 22 kwietnia 1992 r., I ACr 132/92, OSA
w Łodzi 1992/3/9.

1.4.

Naruszenie granic swobody kontrak-
towej *uruchamia sankcję nieważności,
którą art. 58 odnosi do każdej czynności
sprzecznej z prawem*¹⁶. W razie powstania
sporu sądowego – jak zwraca uwagę SN
w postanowieniu z 19 grudnia 1984 r.,
III CRN 183/84: *W sprawie, w której wy-
łania się kwestia nieważności bezwzględ-
nej umowy (art. 58 k.c.), sąd kwestię tę
bierze z urzędu pod rozważę jako przesłan-
kę swego rozstrzygnięcia.*

Nieważność bezwzględna z art. 58 k.c.
oznacza, że czynność prawna nie wywo-
luje skutków umownych, chociaż nie jest
to równoznaczne z czynnością nie istnie-
jącą (*negotium non existens*). Bezwzględ-
nie nieważna czynność prawna istnieje
i może wywoływać skutki prawne, np.
w postaci obowiązku naprawienia szkody
tą czynnością wyrządzonej. Co istot-
ne, nieważność następuje *ex lege*, a nie
w drodze pisemnego oświadczenia stro-
ny (tak jest w przypadku uchylenia się
od skutków oświadczenia woli – art. 88
k.c.) lub w drodze wyroku sądowego
(jak to ma miejsce w przypadku klauzuli
rebus sic stantibus – art. 357¹ k.c.). Acz-
kolwiek dopuszczalne jest powództwo
z żądaniem ustalenia nieważności umo-
wy (art. 189 k.p.c.).

Jeśli nieważność odnosi się do posta-
nowień umowy przedmiotowo istotnych
(*essentialia negotii*, tj. postanowień, bez
których nie jest możliwe wykonanie

umowy¹⁷), umowa w całości jest nieważna – na co zwraca uwagę SN w wyroku z 3 kwietnia 2000 r., I CKN 618/98. Jest to nieważność całkowita, chyba że nastąpi inny skutek przewidziany przez właściwy przepis (art. 58 § 1 k.c. *in fine*). Ten wyjątek nie jest brany pod uwagę w przypadku czynności sprzecznej z zasadami współzycia społecznego (art. 58 § 2 k.c.).

Przepis zawarty w art. 58 § 3 k.c. unieważnia tylko część postanowień umowy (nieważność częściowa). Nieważność części czynności prawnej dotyczy jedynie elementów umowy o charakterze dodatkowym (*accidentali negotii*), bez których umowę można było zawrzeć.

1.5.

W myśl art. 6 k.c., strona żądająca uznania umowy w całości za nieważną, zobowiązana jest udowodnić, iż umowa nie zostałaby zawarta bez postanowień dotkniętych nieważnością.

II. Odpowiedź na pytanie opinii

Na pytanie, czy PKN ORLEN S.A. powinien zapłacić karę umowną, czy wywiązać się z niekorzystnej umowy, przy założeniu, że umowa ma charakter czynnej płatnej protekcji? – odpowiedzieć należy następująco:

PKN ORLEN S.A. powinien rozważyć odstąpienie od tej umowy jako nieważnej bezwzględnie z dwóch przyczyn (przy czym wystarczyłoby, gdyby zaistniała tylko jedna z tych przyczyn):

- ◆ sprzeczność umowy z ustawą (w grę wchodzi bezprawność karna z art. 230a k.k., a także odrębnie bezkarność z art. 296 k.k., gdyż należy brać pod uwagę zawarcie przez Zarząd PKN ORLEN S.A. niekorzystnej umowy ze szkodą dla tej Spółki);
- ◆ sprzeczność z zasadami współzycia społecznego skonkretyzowanymi jako nieuczciwe warunki umowy (art. 58 § 2 k.c. i art. 353¹ k.c.).

Słowem, należy rozważać podwójną nieważność bezwzględną umowy protekcyjnej – sprzeczność z ustawą karną i z zasadami współzycia społecznego. Nieważność ta oznacza, że zawarta umowa od początku nie mogła wywierać skutków prawnych.

Natomiast w przypadku zapłacenia przez PKN ORLEN S.A. kary umownej – a tym bardziej w przypadku wywiązania się z umowy – w grę wchodzi może postawienie członkom obecnego Zarządu PKN ORLEN S.A. zarzutu karnej niegospodarności menedżera (art. 296 k.k.). ■

¹ Skróit niniejszej opinii w: W. Gontarski, *Podwójna nieważność umowy*, Rzeczpospolita z 16 VIII 2005 r.

² T. Wiśniewski, (w:) *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania*, tom 1, pod red. G. Bieńka, wydanie 4, Warszawa 2002 r., s. 21.

³ DzU nr 55, poz. 321.

⁴ *Nowy słownik języka polskiego PWN*, Warszawa 2002 r., s. 507.

⁵ Tak w: R. Trzaskowski, *Właściwości (natura) zobowiązaniowego stosunku prawnego jako ograniczenie zasady swobody zawierania umów*, *Kwartalnik Prawa Prywatnego* z. 2 z 2000 r., s. 350.

⁶ Tak w: H. Izdebski, M. Małek, *Kodeks cywilny a działalność gospodarcza. Komentarz. Orzecznictwo. Skorowidz*, Łomianki 2000/2001 r., s. 378; M. Safjan, *op. cit.*, s. 666.

⁷ Por. np. w: wyrok SN z 18 XII 1996 r., I CKN 27/96, OSNC 1997/4/43.

⁸ DzU nr 111, poz. 1061.

⁹ Tak B. Mik, *Nowela antykorupcyjna z 13 czerwca 2003 r.*, *Zakamycze* 2003 r., s. 166.

¹⁰ Druk sejmowy nr 869/2003 r.

¹¹ Por. O. Górniok, (w:) *Kodeks karny. Część szczególna*, pod red. A. Wąska, wydanie 2, Warszawa 2005 r., s. 82.

¹² B. Mik, *op. cit.*, s. 166.

¹³ Szerzej W. Gontarski, *Dobry gospodarz zastąpił dobrego zarządcę*, *Rzeczpospolita* z 18 III 2004 r.

¹⁴ A. Stelmachowski, *Zarys teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1998 r., s. 119, przyp. 37.

¹⁵ M. Safjan, *op. cit.*, s. 670-671 i piśmiennictwo oraz orzecznictwo tam powołane.

¹⁶ Tamże, s. 672, tak też w: J. Guść, *op. cit.*, s. 17; M. Romanowski, *Dopuszczalność wypowiedzenia umowy zawartej na czas oznaczony w świetle zasady swobody umów*, *Przegląd Prawa Handlowego* nr 11 z 2002 r., s. 52.

¹⁷ O „wykonaniu umowy” por. np. w: M. Jaskiewicz, (w) *Prawo umów w obrocie gospodarczym*, pod red. S. Władyki, Warszawa 2001 r., s. 155 i nast.

RÓŻNE WIADOMOŚCI

Stanowisko KRS w sprawie odmowy publikacji sprostowań w mediach

Krajowa Rada Sądownictwa na posiedzeniu 21 lipca 2005 r. wyraziła zaniepokojenie, sygnalizowanymi przez rzeczników prasowych sądów, coraz częściej pojawiającymi się przypadkami odmowy publikacji sprostowań z powołaniem się na prawo prasowe. Redaktorzy naczelni wielu codziennych gazet, jak i tygodników powołują się najczęściej – nie zawsze trafnie – na okoliczności, iż nadsyłane sprostowania nie spełniają wymogów prawa prasowego.

Nie sposób zgodzić się z takim poglądem, albowiem odmowa publikowania sprostowań, czy też (również częste zjawisko) odmowa publikacji nadesłanego tekstu, prowadzi do pozbawienia opinii publicznej możliwości zapoznania się ze stanowiskiem tych sądów, których dotyczyły prasowe publikacje. Środki społecznego przekazu nie mogą – w imię informowania społeczeństwa – unikać podawania rzeczowych argumentów rzeczników prasowych sądów. W ten sposób uniemożliwia się czytelnikom zapoznanie się ze stanowiskiem sądu i uzyskanie rzeczowych opinii bądź informacji o funkcjonowaniu wymiaru sprawiedliwości, bądź na temat konkretnej sprawy, której dotyczyła publikacja artykułu.

Krajowa Rada Sądownictwa stanowczo protestuje przeciwko takiej praktyce i ponawia apel o rzetelne informowanie społeczeństwa przez środki społecznego przekazu o funkcjonowaniu polskiego sądownictwa, zwłaszcza o publikowanie sprostowań bądź tekstów nadesłanych przez rzeczników prasowych poszczególnych sądów.

Krajowa Rada Sądownictwa ponownie przypomina, że budowanie państwa prawa, jak również zaufania do trzeciej władzy jest celem całego społeczeństwa, w tym również dziennikarzy, którzy nie powinni – z powołaniem się na wolność słowa – bezpodstawnie odmawiać publikacji sprostowań, gdyż ten fakt wpływa negatywnie na wizerunek wymiaru sprawiedliwości.

gs